

Kerepeszki Róbert

„A Nagy Háború és emlékezete”

(Beszámoló az I. világháború kitörésének századik évfordulója alkalmából rendezett konferenciáról.)

Száz esztendeje annak, hogy Bosznia fővárosában, Szarajevóban néhány pisztolylövés véget vetett egy – legalábbis Európa javarészeire érvényes – nyugalmas korszaknak, amelyet szoktak „boldog békeidőknek” is nevezni, és olyan lavinaszerű változást indított el, amelyet az utókor méltán nevez a 20. század öskatasztrófájának. Az első világháború, vagy ahogyan akkoriban nevezték, a „Nagy Háború” minden korábbit felülmúló megpróbáltatásokat és terheket rótt Európa összes nemzetére, és kiváltképp Magyarországra. Magától értetődő tehát, hogy idén – és várhatóan a következő esztendőkből is – a történettudomány egyes ágainak, valamint más tudományoknak (például néprajz, szociológia stb.) a képviselői különösen nagy figyelmet fordítanak a Nagy Háború eseményeire, különböző – szélesebb tudományos spektrumú (politikai, társadalmi, szellemi-eszmei, mentalitástörténeti) – vonatkozásaira, emlékezetére, a korszak meghatározó vagy kevésbé szembetűnő személyiségeire. Az év folyamán szinte egymást érték a „Nagy Háború” témaköréhez kapcsolódó rendezvények, könyvbemutatók, kiállítások és konferenciák. Ezek sorába illeszkedik az a 2014. szeptember 17–18-án tartott, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete által kezdeményezett „A Nagy Háború és emlékezete” címet viselő konferencia is, amelynek a szintén debreceni Déry Múzeum adott otthont.

A konferencia célja alapvetően az volt, hogy a százéves évforduló kapcsán színvonalas és méltó megemlékezést, történész-szakmai szempontból új eredményeket felmutató rendezvényt szenteljen a magyarság jelenkori történelmére mind a mai napig sorsdöntő hatást gyakorló első világháború kitörésének. A konferencián a neves és elismert hazai szakemberek mellett a szervezők lehetőséget biztosítottak pályakezdő doktoranduszok számára is. Utóbbit azért fontos külön kiemelni, mivel a rendezvény meglehetősen széles szakmai és szervezeti összefogás eredményeként jött létre. A szervezésben és a lebonyolításban ugyan-

is a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, illetve Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája mellett szerepet vállalt Debrecen Megyei Jogú Város, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, a Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandárja, a helyszínt is biztosító Déri Múzeum, valamint a Doktoranduszok Országos Szövetsége is. Ez az összefogás emelte magas rangra a konferenciát, amely ebből adódóan kiváló lehetőséget biztosított a pályájuk elején álló PhD-hallgatóknak is arra, hogy új tapasztalatokat szerezzenek, illetve arra, hogy a Nagy Háború történetéhez szervesen vagy csak érintőlegesen kapcsolódó témájukkal bemutatkozzanak a szélesebb szakmai közönség előtt. Elősegítette ezt az is, hogy az előadók között nemcsak debreceni, hanem más hazai és külföldi kutatóhelyek (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola, Eperjesi Egyetem, Teleki Téka, Marosvásárhelyi Református Gyűjtőlevéltár) munkatársai is helyet kaptak, és bemutathatták kutatási eredményeiket.

A konferenciát Papp Klára professzorasszony, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja nyitotta meg, aki bevezető szavaiban összekapcsolta a „Nagy Háború” kirobbanásának évét a Debreceni Egyetem centenáriumaival. A professzorasszony emlékeztetett arra, hogy 1914-ben a háború kezdete sajnálatos módon egybeesett a két évvel korábban alapított debreceni egyetem első tanévének kezdetével, ami természetesen alapvetően meghatározta az új intézmény korai történetét.¹ Megnyitójában kiemelte a különböző intézményeknek a konferencia szervezésében megmutatkozó példaértékű együttműködését, amelyért köszönetét fejezte ki. Ezt követően Romsics Ignác akadémikus, az egri Eszterházy Károly Főiskola professzora tartott „A Nagy Háború – 100 év távlatából” címmel rendkívül színvonalas és tartalmas plenáris előadást, amelyben a háború korabeli értékelése mellett különös figyelmet szentelt az utókor, elsősorban a történetírásban megnyilvánuló különböző álláspontjainak, a történetek eltérő megítélésének. Kiemelte, hogy a háborúhoz köthető folyamatok értelmezésének eltérő szemléletében felfedezhetőek az érintett nemzetek sajátos látásmódjának jellemző jegyei is. Az előadás végén szólt az első világháborúval kapcsolatos – minden érintett állam esetében fontos és aktuális szerepet betöltő – történelmi-politikai emlékezetéről és a kialakított emlékhelyekről.²

A konferencia első szekciójának előadói a világháború nemzetközi vonatkozásait vizsgálták. Az előadások főként egyetememes történeti szempontból kívánták megvilágítani, hogyan befolyásolta a világháború a diplomáciatörténetet, és azt, hogy hogyan illeszthetők ebbe a magyar vonatkozások (pl. amerikai magyarok helyzete vagy az amerikai béketervek a Monarchiára vonatkozóan). A háborús

¹ A téma természetesen kiemelt figyelmet kapott a közelmúltban megjelent centenáriumi egyetemtörténeti kiadványokban is. Lásd Orosz István – ifj. Barta János szerk.: *A Debreceni Egyetem története 1912 – 2012*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 48–60.; Bársony István – Kerepeszki Róbert: *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I.* Szerk. Papp Klára. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2014, 11–29.

² Az előadás írásos változatát e lapszámunkban is közöljük.

előkészületek, a háború alatti diplomáciai lépések bemutatása mellett ebben a szekcióban több hadtörténeti vonatkozású előadás is elhangzott, természetesen ezúttal sem feledkezve el a magyar vonatkozásokról, amint ezt néhány előadás-cím is igazolja (Magyar katonák hétköznapijai a Monarchiában, a debreceni illetőségű 39-esek az Isonzónál).

A szervezők fontosnak tartották, hogy ne csak a nagy folyamatok, illetve az országos jelentőségű események kapjanak figyelmet, hanem a hátszág mindennapjai, a vidéki és szűkebb értelemben a helyi vonatkozások, hatások is. Ez azért fontos, mert bár a történész-szakmában elég jól ismert és dokumentált tény, hogy a Központi Hatalmak, elsősorban a Német Császárság és az Osztrák-Magyar Monarchia nem a frontvonalakon és a hadművelési területeken veszítették el a háborút, a szélesebb közvélemény azonban ezt a körülményt még kevésbé tudta megismerni és elfogadni.³

A „Nagy Háború” egyéni és kollektív traumáinak vizsgálata fontos és izgalmas kutatási feladatot jelent. Közhelyeszerű az a megállapítás, hogy az 1914–1918 között tomboló „Nagy Háború” gyökeresen megváltoztatta egy egész generáció gondolkodásmódját és világképét. Különösen igaz volt ez a fiatalok esetében, akiket a korabeli szóhasználat „háborús nemzedéknek” neveztek. Náluk ugyanis a világháború alatt (és a vereség érzése, illetve Magyarország területi veszteségei miatt jelentős részben a fegyverszünetet követően) átélt közösségi traumák meghatározó jellegűek voltak, s teljesen átformálták korábbi, idealistának nevezhető mentalitásukat. Ugyanakkor az 1914–1918 közötti időszakban a frontvonalakat megjárt katonák számára az erőszak a hétköznapiok részévé vált, ami azzal járt együtt, hogy az élet fokozatosan átértékelődött és relativizálódott. A háború végére a traumák okozta, több tényezőtől álló mentális változások az egyéni és a kollektív tudatban mind feltűnőbbé váltak. Az egyének szintjén ez leginkább az egykori frontharcos katonák komoly visszailleszkedési nehézségeiben nyilvánult meg. Az átélt traumák okozta feldolgoz(hat)atlan szorongást, dühöt nevezi a szaknyelv poszttraumás stressz-szindrómának (PTSD), ami oda vezetett, hogy a két világháború közötti időszakban jelentősen nőtt a devianciák (öngyilkosságok, alkoholizmus stb.) száma a társadalomban. De ugyanez az oka annak a terrorhullámnak (vörös- és fehérterror), ami 1919–1921 között jellemezte Magyarországot. Szélesebb értelemben pedig ez eredményezte azt is, hogy kibontakoztak azok az idegengyűlöletre, intoleranciára és bűnbak-keresésre épülő ideológiák (mint a fasizmus, nemzetiszocializmus, kommunizmus), amelyek aztán a totális diktatúrákhoz, végül az újabb világháborúhoz vezettek.⁴ Lényegében ezeket a vonatkozásokat fejtették ki a konferencia két – „Emlékek, emlékezet és a hátszág” címet viselő – szekciójának előadói is, amikor nemcsak az

³ Akad azonban néhány szakszerű munka, ami kivételt jelent, és éppen a hátszagra összpontosít. Lásd például Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban*. Napvilág, Budapest, 2008.

⁴ A traumák világháborús és általános, egyéni és kollektív mentalitásformáló szerepéhez lásd Takács Miklós: A kulturális trauma elmélete a bírálatok tükrében. *Studia Litteraria*, 2011/3–4, 36–52.; Gyáni Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? Uo. 9.

emlékezetpolitika egyik legfontosabb területének, az oktatásnak, az elmúlt száz évben megjelent történelemtankönyvek világháborús interpretációja vizsgálatának szenteltek különös figyelmet, hanem a személyes emlékezetnek (amit a naplók tükröznek), a politikai karriernek, a gondolkodásmódban bekövetkezett eszmei változásoknak is. A két szekció előadásában a kollektív emlékezet fórumai (sajtó, tankönyvek) mellett az egyéni emlékezés társadalmilag igen különböző helyzetű képviselői is szerephez jutottak (József főhercegtől kezdve Berzeviczy Alberten keresztül a Szumátrát is megjárt Radnai Istvánig).

„A Nagy Háború és a magyar vidék” címet viselő IV. szekcióban helyi alakulatszervezési eseményekbe, a háborús jelképek szimbolikájába, katonasírok történetébe, a hadszíntérkutatás problémáiba és módszertanába pillanthattunk be. Az előadások tematikája a háborúban résztvevő konkrét egység (például egy honvéd huszárezred) szervezésétől és első háborús évétől kezdve a háború debreceni katonasírjainak bemutatásáig terjedt. Ennek a szekciónak az előadásait egyébként a konferencia második napján, szeptember 18-án tartották. De a rendezvény kétnapos lebonyolítása sem tudta elhárítani azt, hogy a szekció előadások jelentős részére párhuzamosan futott, lehetetlenné téve, hogy valamely érdeklődő minden előadást meghallgathasson. A második napon került sor a rendezvény záró programjára, egy emléknappal egybekötött tudományos szimpóziumra is, amely az első világháborúban részt vett magyar református tábori lelkészek, tanítók és diákok előtt tisztelgett. A konferenciát az első világháború kollégiumi áldozatainak a kollégium falán elhelyezett, Medgyessy Ferenc által készített emléktáblájának megkoszorúzása zárta.

A centenáriumi emlékév országos nagyrendezvényeinek sorába illeszkedő konferencián harminc előadás hangzott el, a hozzá kapcsolódó református szimpóziumon további kilenc. Színvonalukat a meghívott előadók széles köre, az előadások szakmai/tematikai spektruma bizonyíthatja. Eredményeinek újdonságát pedig a konferencia szervezőinek azon szándéka segíthette elő, hogy az első világháború történetét és emlékeztörténetét ne csupán a korabeli országos és nemzetközi viszonyok tükrében próbáljuk áttekinteni, hanem abból a szempontból is, hogy a harcban álló katonák, az ország akkori lakossága, különösen a vidéken élők és a hétköznapi emberek mindennapjaikban hogyan élték meg a 20. század „őskatasztrófáját”. A konferencia részletes programja elérhető a http://www.dosz.hu/hirek/a_nagy_haboru_es_emlekezete_tudomanyos_konferencia internetes oldalon, míg az elhangzott előadások írásos változata kötetbe szerkesztve várhatóan a következő év tavaszán jelenik meg.